ductor wire and two grounds, the continuation to the NE of a stone gutter, and a stone levelling layer under the home's foundation were found alongside the home's walls (Fig. 4). A pile of stones was discovered near the home's W corner and stones from the base of the bread oven dismantled in the kitchen lay near the N corner (Fig. 3). Stones from the foundation of the vegetable storage room were unearthed in the hay barn, a foundation section was made (Fig. 7), and a third posthole was found. Three rectangular objects: the contours of unknown buildings (?) and five likely partisan archive burial sites (Fig. 8) were discovered with the georadar during the geophysical survey.

A total of 269 metal, glass, plastic, stone and other finds were discovered: household and farming needs, various tool and tool parts, architecture and clothing elements, and finds related to the partisan war (Figs. 5, 6). The mass materials included nails, decayed metal artefacts, glass shards, potsherds, fragments of slate, leather, rubber, textiles, and plastics, rodent-gnawed fruit stones, etc. Eleven 16th–19th-century potsherds were also found. The 2013 investigation has yielded new data about the historic, archaeological, and memorial value of the Saja family farmstead.

Manvydas Vitkūnas, Paulius Bugys

II Pasaulinio karo lauko fortifikacijos įrenginiai Belmonte ir Sapieginėje

2013 m. lapkričio mėnesį Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Karo mokslų instituto Karo istorijos centras atliko Vilniaus senojo miesto vietoje su priemiesčiais

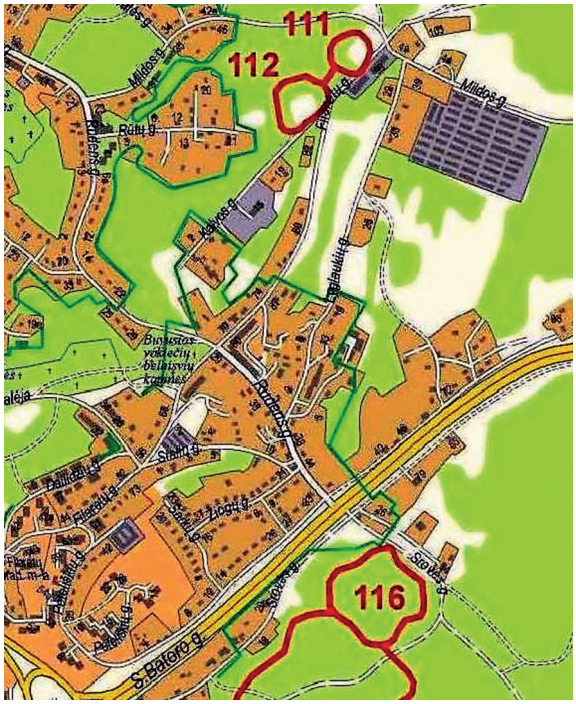

1 pav. II Pasaulinio karo laikų Vermachto atsparos punktai 111, 112 ir 116 dabartiniame Vilniaus plane. Leidyklos „Briedis" brėž.

Fig. 1. Second World War Wehrmacht strong points 111, 112, and 116 in the present-day plan of Vilnius.

(UK 25504), Filaretų (Sapieginėje) ir Srovės gatvėse (Belmonte) (Vilniaus m.) esančių II Pasaulinio karo lauko fortifikacijos įrenginių (neregistriniai objektai) archeologinius žvalgymus (1 pav.). Sapieginės miško parke žvalgytas apie 5000 m² plotas, fiksuota 15 radimviečių. Belmonto miške žvalgytas apie 11200 m² plotas, fiksuotos 38 radimvietės.

2013 m. rudenį į Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Karo mokslų instituto Karo istorijos centrą kreipėsi II Pasaulinio karo istorijos tyrinėtojai Karolis Mickevičius ir Gintautas Šironas. K. Mickevičiaus vadovaujama

leidykla „Briedis“ planuoja išleisti istorinę knygą apie 1944 m. liepos 7–13 d. Vilniaus įvykius. Renkant medžiagą buvo nagrinėjami dokumentai iš kelių archyvų: NARA (*The National Archives and Records Administration*; JAV), ЦАМО (Центральный архив Министерства обороны РФ; Rusija), BA–MA (*Bundesarchiv–Militärarchiv; Vokietija*) ir LCVA (*Lietuvos centrinis valstybės archyvas*). Taip pat renkami liudininkų pasakojimai bei atsiminimai, analizuojami istorikų darbai.

1944 m. kovo mėnesį Vilnius vokiečių karinės administracijos buvo paskelbtas vadinamąja „įtvirtinta vietove“. Pagal atitinkamą planą miestas turėjo būti fortifikuotas, paruoštas gynybai ir intensyviai ginamas. Iki kovų pradžios Vilnius buvo apjuostas išorine gynybos linija – lauko fortifikacijų žiedu. 1944 m. liepos 7 naktį prasidėjo mūšiai dėl Vilniaus. Iš pradžių miestą puolė lenkų *Armijos krajovos* daliniai, o po pietų prie miesto priartėjo ir kovas pradėjo TSRS karinės pajėgos. Intensyvūs susirėmimai truko iki liepos 13 d., kai Vokietijos kariuomenės Vilniaus įgulos likučiai pralaužė apsupimo žiedą ir pasitraukė į Vakarus. Tomis dienomis Vilniuje virė nepaprastai intensyvūs ir dramatiški įvykiai, tačiau iki šiol 1944 m. kovos nebuvo išsamiai nagrinėtos istorikų. Ypač mažai dėmesio mūšis dėl Vilniaus sulaukė iš lietuvių istorikų pusės. Šia tema galima rasti nemažai publikacijų rusų, lenkų ar anglų kalbomis. Bet įvairiuose šaltiniuose pateikiami labai skirtingi duomenys apie kovojusių šalių pajėgas, naudotą taktiką, vaidmenį kovose dėl Vilniaus ir patirtus nuostolius. Labai dažnai vieni autoriai informaciją perteikia cituodami kitus, netikrindami pateikiamų faktų ir nelygindami jų su kitais informacijos šaltiniais. Todėl dar vienu, nepriklausomu informacijos šaltiniu, patvirtinančiu arba paneigiančiu tam tikras hipotezes, galėtų būti to meto mūšius Vilniaus prieigose liudijantys archeologiniai radiniai.

Iki šių dienų yra išlikusi dalis Vilniaus gynybinio žiedo lauko fortifikacijos elementų – tranšėjų, apkasų (2 pav.). Šių lauko fortifikacijos įrenginių aptinkama Vilniaus R dalyje. Tai 101–103, 110–112, 116–119, 123–125 atsparos punktai ar jų fragmentai (3 pav.). Iki mūsų dienų šie lauko fortifikacijos įrenginiai išliko tik dalinai, daugiausia – miškuose. Didelė jų dalis sunaikinta arba apnaikinta atliekant miško kirtimo ir sodinimo darbus, vykstant statyboms, tiesiant gatvių ir įvairių komunikacijų linijas. Tiksliau identifikuoti gynybinių įtvirtinimų vietas padeda NARA archyve saugomos Vokietijos karo aviacijos 1944 m. vasarą darytos aerofotonuotraukos.

Visa žvalgyta teritorija apaugusi mišku. Dalis Vermachto karių 1944 m. iškastų tranšėjų bei apkasų užslinkę žemėmis arba dirbtinai užversta, apardyta įtvirtinimų vietose augant medžiams. Žvalgymų metu pasirinktoje teritorijoje, buvusių įtvirtintų gynybos punktų vietose žemės paviršius buvo žvalgomas metalo ieškikliais. Aptikus radinių, radimvietės fotografuojamos, GPS prietaisu nustatomos tikslios jų koordinatės. Rinkti ne tik II Pasaulinio karo laikotarpio, bet ir ankstyvesni bei vėlyvesni radiniai, išskyrus XX a. II pusės ir XXI a. pradžios buitines šiukšles, kurių žvalgytoje teritorijoje itin gausu.

Aptikus artefaktų, susijusių su II Pasaulinio karo kovomis, buvo fiksuojama, kurioje tranšėjos arba apkaso brustvero pusėje yra susmigusios kulkos, rastos šovinių tūtos, sviedinių skeveldros. Identifikavus šaulio poziciją (radus iššautas tūtas) tranšėjoje arba apkase, buvo nustatomas maksimalus apšaudymo sektorius iš vieno arba kelių šioje vietoje veikusių šaulių pozicijų. Aptikus brustvere kulkų, esant gali-

2 pav. Atsparos punkto 111 tranšėja Sapieginės miške. M. Vitkūno nuotr.

Fig. 2. The trench at strong point 111 in Sapieginė Forest.

3 pav. Žvalgymuose dalyvavo Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos kariūnai. M. Vitkūno nuotr.

Fig. 3. Cadets from the General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania participating in the survey.

4 pav. Vokiškos 7,92 mm šovinių tūtos, aptiktos Sapieginės miške, radimvietėje 1. P. Bugio nuotr.

Fig. 4. A German 7.92 mm cartridge casing discovered at find spot 1 in Sapieginė Forest.

5 pav. Vokiškas mažasis pėstininkų kastuvėlis, rastas Sapieginės miške, radimvietėje 11. P. Bugio nuotr.

Fig. 5. A small German infantry spade found at find spot 11 in Sapieginė Forest.

mybei buvo fiksuojama, kokiu kampu jos susmigusios į gruntą, nes tai leidžia rekonstruoti tam tikras mūšio detales (iš kurios pusės, kokia trajektorija šaudyta).

Sapieginės miško parko teritorijoje buvusių atsparos punktų 111 ir 112 vietos yra į ŠV nuo Filaretų gatvės. Atsparos punktas 111 buvo įrengtas į V nuo Filaretų ir Mildos gatvių sankryžos. Žvalgymų metu iki galo iššvalgyta atsparos punkto 111 vieta ir atsparos punkto 112 ŠR dalis.

Atsparos punktų 111 ir 112 teritorijoje aptikti 42 radiniai, daugiausia – vokiškų 7,92 mm šovinių tūtų (4 pav.), taip pat artilerijos ir minosvaidžių sviedinių skeveldrų. Retas radinys – vokiškas mažasis pėstininkų kastuvėlis (5 pav.). Taip pat rasta Vokietijos Imperijos 10 pfenigų nominalo moneta (1913 m.). Tyrimų metu buvo aptiktos dvi nesprogusios vokiškos 30 mm kalibro šautuvinės granatos. Archeologiniai žvalgymai buvo sustabdyti, pavojingus šaudmenis išsivežė ir neutralizavo Juozo Vitkaus inžinerijos bataliono išminuotojai.

Belmonto miško teritorijoje buvusio atsparos punkto 116 vietos yra į PR ir PV nuo Srovės gatvės. ŠV pusėje Srovės gatvė yra lygiagreti šalimai esančiai S. Batoro gatvei. Yra žinoma, kad S. Batoro gatve 1944 m. liepą į Vilnių įsiveržė dalis miestą šturmavusių Raudonosios armijos dalinių. Lenkų šaltiniai nurodo, kad Belmonte buvusias vokiečių pozicijas puolė ir *Armijos krajovos* partizanai.

Archeologinių žvalgymų metu spėta iššvalgyti tik atsparos punkto 116 P dalį – atšalus orams ir pradėjus snigti, žvalgymai buvo nutraukti. Norint susidaryti objektyvų kovų Belmonte vaizdą, būtina baigti žvalgymus atsparos punkte 116 ir atlikti žvalgymus piečiau esančiuose atsparos punktuose 118 ir 119 bei jungiamosiose tranšėjose.

Atsparos punkte 116 aptikti 99 radiniai. Daugiausia tai vokiškos 7,92 mm šovinių tūtos (8 mm Mauser), pavieniai neiššauti šoviniai, įvairių kalibrų kulkos. Taip pat gausiai rasta fugasinių sviedinių skeveldrų, minosvaidžio minos viršutinė dalis ir smulkios minosvaidžio minų skeveldros. Iš įdomesnių ypačiųjų radinių paminėtinas sulankstomas peilis, ginklo valymo šepetėlis, ovali geležinė diržo sagtis, Trečiojo Reicho 1942 m. 5 reichspfenigų nominalo moneta. Rastas XIX a. radinys – Minjė kulka. Taip pat aptikta su II Pasauliniu karu nesusijusių radinių – TSRS monetų (1961 m. 10 kapeikų,

1973 m. 3 kapeikos), auksinis žiedas (praba 375) su iškritusia akute.

Archeologiniai žvalgymai pasirinktoje teritorijoje nėra baigti, žvalgymus ketinama tęsti 2014 m. rudenį. Atlikus visus numatytus darbus, bus galima daryti platesnes išvadas. Archeologinių žvalgymų metu aptikti radiniai perduoti Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos muziejui.

The Second World War field fortifications in Belmontas and Sapieginė

In November 2013, the Centre of Military History of the General Jonas Žemaitis Military Academy's Institute of Military Science conducted a field survey of the Second World War field fortifications on Filaretų (Sapieginė) and Srovės Streets (Belmontas) in Vilnius (Fig. 1). About 5000 m^2 were surveyed in Sapieginė Forest Park and 15 find spots were recorded. About 11200 m^2 were surveyed in Belmontas Forest and 38 find spots were recorded. In March 1944, the German military administration declared Vilnius a so-called 'fortified locality'. By early March Vilnius was encircled by an exterior defensive line, i.e. a ring of field fortifications. In the night of 7 July 1944 the battle for Vilnius began. The city was first attacked by Polish Armia Krajowa (AK) units and in the afternoon USSR military forces approached the city and engaged the Germans. The intense encounters lasted until 13 July when the remains of the German army's Vilnius garrison broke through the surrounding ring and withdrew to the W. The 1944 battle in Vilnius has yet to be comprehensively investigated by historians. Very different data about the forces of the battling sides, the tactics they used, their roles in the battles, and the losses they experienced have been presented in various sources. Therefore archaeological finds attesting to the battles at that time in the approaches to Vilnius could be another, independent source of information that confirms or refutes certain hypotheses. Some of the field fortification elements of the Vilnius defensive ring, i.e. trenches and foxholes, have survived to this day (Fig. 2). The ground's surface at the fortified defensive point sites located in the area selected for the investigation (Fig. 3) was surveyed using a metal detector. When a find was discovered, the find spot was photographed and its precise (WGS) coordinates determined using a GPS device. Not only Second World War era finds (Figs. 4, 5), but also earlier and later finds were collected.